

František Čermák, *Proverbs: Their Lexical and Semantic Features*, Burlington, Vermont: “Proverbium” in cooperation with the Institute of the Czech National Corpus, The University of Vermont, 2014, 234 s. ISBN 978–0–9846456–1–9.

Prezentowana praca składa się z 12 artykułów podzielonych na trzy części, w których Autor przedstawia trzy aspekty własnej koncepcji systematyzacji i opisu przy-

słów czeskich¹. Inspiracją do opracowania nowej koncepcji opisu przysłów była konfrontacja definicji paremiologicznych, włączonych do artykułów hasłowych w pracach Ronalda Rideouta i Clifforda Wittinga pt. *English Proverbs Explained* (London 1969) oraz Judy Pearsalla i Patricka Hanksa, *The New Oxford Dictionary of English* (Oxford 1998). Ponadto takie podejście do badań nad przysłowiami wynika z faktu, że wcześniejsze prace tego typu (zwłaszcza XIX-wieczne, np. F. Čelakovskiego) skupiały się przede wszystkim na rejestrowaniu czeskich paremii i opisu ich znaczenia (stosowano zasadę tzw. *pojęcia kluczowego czy jądra*), funkcja zaś i właściwa im sfera komunikacyjna nigdy nie były priorytetem paremiologów (i etnografów). Kwestia ta wydaje się tym bardziej ważna, kiedy weźmie się pod uwagę glottodydaktykę, ponieważ osoba (np. zagraniczny student) nabywająca kompetencję językową (i komunikacyjną) drugiego języka w podręcznikach do nauki języka obcego często spotyka się z przykładowymi przysłowiami. Ich funkcję musi objaśnić lektor, ponieważ słowniki paremiologiczne w tym mu nie pomogą.

Część I (*General Aspects of Proverb Meaning and Function*, s. 9–90) zawiera trzy artykuły (*Proverbs: Linguistic and Lexicographic Approaches versus Etymographic, Logical, Onomasiological and Other*, s. 9–24; *What One Can Do with Proverbs in Text*, s. 25–46; *Frequent Proverbs and Their Meaning: A Proposal of a Linguistic Description*, s. 47–90) i jest poświęcona ogólnym zagadnieniom. Autor nawiązuje tutaj do współczesnych teorii paremiologicznych Mattiego Kuusiego² i Gregorija J. Permjakova³. Punktem wyjścia jest założenie, że przysłowia odwzorowują mądrość i doświadczenie ludu, postrzegane jako normatywne w danej (narodowej) społeczności. Ten rodzaj mapowania własnego mikroświata w przysłowia dał podstawę paremiologom i etnografom do dość „luźnego” wydzielenia pól tematycznych, w których przysłowia stanowią owe normatywne wskazówki. Tymczasem klasyfikacje, zaproponowane przez inne dyscypliny naukowe, jak np. filozofię, nie mają zastosowania w językoznawczym opisie przysłów czeskich. Autor więc proponuje zastosowanie pojęcia *rdzeń* i metod statystycznych. Stawia pytanie o aktualność wielu przysłów, problem synchronicznego i diachronicznego ich badania, opisu przysłów, które wyszły z użycia lub są znacznie rzadziej używane niż kiedyś. W ten sposób dochodzi

¹ Zamieszczone tutaj artykuły były wcześniej publikowane. Ich miejsce pierwotnego opublikowania podaje Autor zaraz pod tytułem artykułu. Warto jednak podkreślić, że są one rozproszone, a w prezentowanej pracy nie tylko są zebrane, ale także uszeregowane tak, aby czytelnik otrzymał spójną koncepcję badań przysłów (czeskich).

² *Proverbia septentrionalia: 900 Balto-Finnic proverb types with Russian, Baltic, German and Scandinavian parallels*, Helsinki 1985; *Mind and Form in Folklore: Selected Articles*, Helsinki 1994; *The Place of Woman in the Proverbs of Finland and Ovamboland*. In: M. Kuusi, *Mind and Form in Folklore: Selected Articles*, red. H. Ilomäki, Helsinki 1994, s. 148–158.

³ Grigorij L. Permjakov, Peter Grzybek, *Die Grammatik der sprichwörtlichen Weisheit*, Schneider Verlag, Hohengehren 2000.

do wniosku, że czas na opracowanie nowej metodologii weryfikacji przysłów i nowego ich opisu.

Część II (*Lexicon and Pragmatics of Proverbs*, s. 91–182) obejmuje pięć artykułów (*Lexical Foundations of Proverbs. Based on Data from English. German, French and Czech*, s. 91–110; *Usage of Proverbs in Today's Czech language: What the Czech National Corpus Seems to Suggest*, s. 111–132; *Lexical Origins of Proverbs (Lexicon and Proverbs)*, s. 133–146; *Pragmatics of Proverbs: Basic Types of Evaluation*, s. 147–156; *Text Introducers of Proverbs and Other Idioms*, s. 157–182), które wskazują na stronę pragmatyngwistyczną paremii. Punktem wyjścia dla Autora jest modelowa sytuacja komunikacyjna, w której najważniejszymi elementami są: komunikat – lokucja (przysłowie), nadawca (człowiek starszy i doświadczony) i illokucja (interwencja werbalna – rada lub przestroga – nadawcy podjęta przed działaniem odbiorcy w sytuacji dla niego kryzysowej) oraz odbiorca (z reguły człowiek młodszy i mniej doświadczony) i perllokucja (reakcja na pojawiający się problem – zastosowanie ostrzeżenia czy rady).

Z tego względu właśnie sytuacja komunikacyjna powinna być punktem wyjścia do opisu przysłów. Największy jednak problem stanowi lokucja, a dokładniej mówiąc, dobór właściwego znaczenia do danej sytuacji komunikacyjnej: porady lub ostrzeżenia przekazywanego przez doświadczonego nadawcę niedoświadczonemu odbiorcy, który ma problem i czeka na pomoc w jego rozwiązaniu, ponieważ w XX i XXI wieku wiele z przysłów (zwłaszcza prognostyk) się zdezaktualizowało, wskazując tym samym na „czasową ważność” (czy nieaktualność i bezużyteczność) tego typu form ujmujących ponadjednostkowe prawdy (mądrości), wynikające z wieloletniego doświadczenia. Zatem nie mieszczą się one w wyżej wskazanym modelowym schemacie aktu komunikacji. W tej sytuacji rozwiązaniem może być zastosowanie metod statystycznych (np. weryfikacja przysłów w narodowym korpusie językowym). Powstają więc dwie bazy przysłów: diachroniczna i synchroniczna. Każda ma inny cel do spełnienia. Wyjściem z tej sytuacji więc byłoby – według F. Čermáka – utworzenie stabilnego porządku na wzór wielofunkcyjnych lemmat, stosowanych przy opisie leksemów danego języka w narodowych korpusach językowych. Uważa on bowiem, że przysłowie funkcjonuje podobnie jak idiom czy – szerzej – frazeologizm. Z tego względu proponuje on stosowanie następującego opisu lemmatycznego (szerzej na ten temat patrz: *Slovník české frazeologie a idiomatiky...* 1983, 1988, 1994):

Subj (Atr) – V – (0) – ADV

subject (adjectival attribute) – verb – (object) – adverb

Jednak na przeszkodzie zastosowania opisanego na schemacie struktury formalnej stoi swobodny szyk w języku czeskim, toteż prototypowy metajęzykowy opis paremii (zdaniami oznaczającymi klasę) można ująć za pomocą schematu:

Tem (Atr) – V – (0) –ADV
przedmiot (atrybut przymiotnikowy) – verb – (obiekt) – adverb

W kolejnych artykułach F. Čermák konfrontuje swoją propozycję z teorią M. Kuusiego i G. L. Permjakowa. Pierwszy z nich stworzył tzw. „Type-System”, drugi zaś – logiczno-systematyczny system klasyfikacji przysłów. Dla M. Kuusiego punktem wyjścia była myśl zawarta w przysłowiu, czyli z jednej strony treść, a z drugiej jego pragmatyczna potencja, pozwalające zakwalifikować dane przysłowie do określonej grupy. Natomiast G.L. Permjakow uznał, że paremie należy klasyfikować na podstawie sytuacji komunikacyjnej, w której mogą być użyte (por. Hose 1993, s. 90). Zatem podobieństw między przysłowiami poszukiwał on nie na płaszczyźnie wyrażania (*Ausdrucksebene*), lecz na płaszczyźnie treści (*Inhaltsebene*). W efekcie uznał on, że krąg tematyczny przysłów jest wielowarstwowy i przy ich systematyzacji zastosował metodę par przeciwstawnych (przeciwstawnych pojęć abstrakcyjnych).

F. Čermák poszedł dalej. Zadał pytanie o podstawowe sposoby „oceny” rzeczywistości w odniesieniu do aktu komunikacji. Zwrócił więc uwagę na wariantywność (skład leksykalny) przysłów i wskazał ich tekstowe ramy.

Ostatnia część (*Paremiological Minima and Other Studies*, s. 183–234) składa się z czterech artykułów (*Dog and Cat Proverbs: A comparison of English, Czech, Finnish and Other Languages*, s. 183–196; *Do Proverbs Suggest Wisdom?*, s.197–204; *Paremiological Minimum of Czech: The Corpus Evidence*, s. 205–224; *Paremiological Minimum of English*, s. 225–234). W niej punktem wyjścia dla Autor była aktualizacja zasobu paremiologicznego języka czeskiego. Skoro część przysłów wyszła z użycia lub zdezaktualizowała się, to należałoby je ująć w słownikach o funkcji etymologizująco-wyjaśniającej, historycznych. Dodatkowo dla glottodydaktyki przydatnym byłoby opracowanie minimum paremiologicznego. Dlatego ponownie zadaje pytanie: Czy przysłowie zawiera mądrość ludową? Swoje wątpliwości ukazuje na materiale dziesięciu przysłów o kocie i psie w pierwszym z zamieszczonych tu artykułów (przysłowia o psie i kocie w różnych językach, por. tabelę na s. 190–192). W zasadzie wszystkie z nich ukazują cechy człowieka, jednak pod względem znaczenia można by je podzielić na trzy grupy. Największa odnosi się bezpośrednio do człowieka i sytuacji, w której się on znajduje, w tym do zdolności do uczenia się, skłonności do zagrożenia (skontrastowane z realnym działaniem), jego światopoglądu, reakcji na małe zagrożenia itp. (człowiek jest częścią metajęzyka). Drugą tworzą paremie, które odwołują się do sytuacji (głównie) trudnych i nieprzyjemnych. Ostatnią grupę tworzy jedno przysłowie, w którym leksem pies jest synonimem lojalności. Stawia więc pytania: Dlaczego tak wiele cech przypisywanych psom i kotom jest zapomniane lub marginalnie potraktowane w przysłowiach, skoro cechy te są potwierdzone przez dane korpusów językowych, a częstotliwość ich użycia w innych tekstach danego języka jest znacząca? Co więc stanowi mądrość przysłów?

Autor zdaje sobie sprawę, że pytanie o mądrość przysłów nie jest łatwe. Dociekanie bowiem, które z przysłów można uznać za mądre, jest daremnym wysiłkiem, ponieważ wszystkie przysłowia tradycyjnie (zwyczajowo) są uważane za esencję mądrości ludowej (społecznej), choć niektóre tę mądrość wyrażają dobitniej, inne mniej. Jednak Badacz stawia pytanie o to, czy wszystkie przysłowia wyrażają (jakąś) mądrość. Tak postawiony problem wskazuje na konieczność podziału przysłów z jednej strony na aktualne (dziś używane), a z drugiej – na „dobitnie mądre”. Innymi słowy F. Čermák wskazuje na konieczność opracowania paremiologicznego minimum z uwzględnieniem ich wariantywności, co umożliwiają dane uzyskane np. z czeskiego korpusu językowego. Warto tu podkreślić także fakt, że Autor uświadamia sobie potrzebę wyjścia poza tradycyjne językoznawstwo.

Każda część omawianej pracy jest bogato ilustrowana przykładami, to zwiększa wartość nowej propozycji opisu przysłów, ponieważ wskazuje na jej praktyczne zastosowanie. Ponadto weryfikacja czeskich paremii z przysłowiami angielskimi, niemieckimi, fińskimi i innymi podkreśla konieczność włączenia do badań językoznawczych jednostek języka strukturalnie większych niż leksem, a semantycznie im równoważnych, metod analizy stosowanych przez filozofię, etnologię, folklorystykę i kulturoznawstwo. Praca zatem jest ciekawą propozycją i na pewno zainspiruje wiele osób do zajęcia się tym problemem.

Mieczysław Balowski, Poznań